

UOT: 662.012.075

<https://doi.org/10.30546/678209.2025.02.023>

İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARINDA QƏRARLARIN QƏBULUNA DƏSTƏK SİSTEMİ (DSS)

R.M.Hacıyev, T.Ş.Ələkbərova

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

r.hajiyev@atu.edu.az, t.elekberova@atu.edu.az

Xülasə: Məqalədə qərarların qəbuluna dəstək sistemləri, onların tətbiqinin mümkün istifadə sahələri, habelə onların qısa təsnifatı təsvir edilmişdir.

Açar sözlər: qərarların qəbuluna dəstək sistemi, biznesin avtomatlaşdırılması.

Giriş. Qərarların Qəbuluna Dəstək Sistemi (*Decision Support System, DSS*) sahə fəaliyyətlərinin hərtərəfli və məqsədyönlü təhlili ilə çətin vəziyyətlərdə qərar qəbul edənlərə kömək etmək məqsədi daşıyan avtomatlaşdırılmış kompüter sistemidir. DSS informasiya idarəetmə sistemləri və verilənlər bazası idarəetmə sistemlərinin inteqrasiyası nəticəsində yaranmışdır.

Qərarların Qəbuluna Dəstək Sistemi mürəkkəb informasiya mühitində çoxşaxəli qərarların qəbulunu dəstəkləmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda, bir çox dəyişənlər qəbul edilən qərarların nəticəsinin bir deyil, eyni zamanda nəzərə alınan bir neçə göstəricinin (meyarların) cəmi ilə qiymətləndirilməsi kimi başa düşülür. İnformasiyanın mürəkkəbliyi müasir kompüter texnologiyalarının köməyi olmadan işlənməsi mümkün olmayan böyük həcmli məlumatların nəzərə alınması ehtiyacı ilə müəyyən edilir. Bu şəraitdə, bir qayda olaraq, mümkün həll yollarının sayı çox böyükdür və hərtərəfli təhlil edilmədən, "gözə yarı" ən yaxşısını seçmək ciddi səhvlərə səbəb ola bilər [1].

DSS qərara dəstək sistemi iki əsas funksiyanı həll edir. Birincisi, mümkün olanlar dəstindən ən yaxşı həll yolunun seçilməsi (optimallaşdırma). İkincisi, reytinglər üçün mümkün həllər təklif edir. Hər iki halda, birinci və ən vacib amil gələcəkdə mümkün həllərin qiymətləndiriləcəyi və müqayisə ediləcəyi meyarlar toplusunun seçilməsidir (biz onları variantlar adlandıracağıq). DSS sistemi istifadəçiyə oxşar seçimlər etmək imkanı verir [2].

DSS-də tövsiyələrin təhlili və inkişafı üçün müxtəlif üsullardan istifadə olunur. Bunlar aşağıdakılar ola bilər:

- Məlumat axtarışı;
- Məlumatların çıxarılması;
- Verilənlər bazasında məlumat tapmaq;
- Hadisələrə əsaslanan arqumentlər;
- Rollar əsaslı modelləşdirmə;
- Genetik mutasiyalar və genetik kod;
- Neyron şəbəkələri;
- Vəziyyətin təhlili;
- Koqnitiv modelləşdirmə və s.

Bu üsullardan bəziləri Süni İntellekt sistemində işlənilib hazırlanmışdır. Əgər DSS funksiyası süni intellekt texnikalarına əsaslanırsa, onda intellektual DSS və ya IDSS-dən danışılır.

Sistem, müəssisənin əməliyyatları üzrə mühasibat uçotu məlumatları əsasında

əməliyyat və strateji idarəetmə problemlərini həll etməyə imkan verir.

Qərarların Qəbuluna Dəstək Sistemi məlumatların təhlili, modelləşdirmə, proqnozlaşdırma və qərar qəbul etmə sistemləri üçün proqram alətləri toplusudur, o cümlədən proqram təminatı məhsullarının (Oracle, IBM, Cognos) alınması və təşkilatın inkişafıdır.

XX əsrin 50-ci illərinin sonu və 60-cı illərinin əvvəllərində Karnegi Texnologiya İnstitutunda ilk tibbi yardım sistemlərinin inkişafı ilə bağlı nəzəri tədqiqatlar aparılmışdır. 60-cı illərdə Massaçusets Texnologiya İnstitutunun mütəxəssisləri tərəfindən nəzəriyyə və təcrübəni birləşdirmək mümkün edilmişdir. EIS, GDSS, ODSS kimi sistemlər XX əsrin ortalarında və 80-ci illərin sonunda ortaya çıxmağa başladı. 1987-ci ildə Texas Instruments şirkəti United Airlines üçün şlüz nümayiş sistemi hazırlamışdı (Gate Assignment Display System). Bu, hava səyahətlərinin itkisini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmışdı və Çikaqonun O'Hare Beynəlxalq Hava Limanından Koloradodakı Denverin Stapletonun Hava Limanına qədər müxtəlif hava limanlarının işini yaxşılaşdırdı. 90-cı illərdə OLAP məlumat anbarı və avadanlıqlarının tətbiqi ilə DSS imkanlarının sahəsi xeyli genişləndirilmişdir. Yeni hesabat texnologiyasının ortaya çıxması DSS-in idarəetmədə əvəz olunmaz etdi [3].

DSS çoxlu sayda böyük qrupları vardır.

İstifadəçi ilə qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan üç növ DSS vardır:

- Passiv DSS-lər qərar vermə prosesində mürəkkəb dəstək versələr də, lakin konkret təkliflər irəli sürmürlər;
- Aktiv DSS-lər iştirakçılar müvafiq həllərin işlənilib hazırlanmasında birbaşa iştirak edirlər;
- Kooperativ DSS-lər istifadəçi arasında qarşılıqlı əlaqə qururlar. Sistem tərəfindən verilən tövsiyələr tamamlana, təkmilləşdirilə və sonra istifadəçinin yoxlanılması üçün sistemə bərpa oluna bilər. Bundan sonra təklif istifadəçiyə yenidən təqdim olunur və o, qərarı təsdiqləyəne qədər bu proses davam edir.
- Yardım metodundan asılı olaraq, DSS bu növləri vardır:
 - statistik, maliyyə və ya vizual nümunələri olan digər strukturlar üçün işin girişində istifadə edilən DSS;
 - rabitə, paylaşılan tapşırıqları yerinə yetirən iki və ya daha çox istifadəçinin işini dəstəkləyən DSS;
 - məlumatla işləyən DSS, təşkilatın saat rejimi ilə əlaqəli ola bilər. Onlar öz işlərində təkcə daxili deyil, həm də xarici məlumatlardan istifadə edirlər;
 - sənəd yönümlü DSS, müxtəlif elektron formatlarda olan strukturlaşdırılmamış məlumatları emal edir;
 - biliyə əsaslanan DSS problemlərə dəqiq, real həllər təqdim edir.
- İstifadə sahəsindən asılı olaraq aşağıdakı DSS vardır:
 - Bütün sistem üçün;
 - İşçi masası DSS-lər.

Bütün sistem üçün nəzərdə tutulanlar verilənlərin saxlamasının böyük sistemləri ilə işləyir və bir çox istifadəçi tərəfindən istifadə olunur. İşçi masası DS sistemləri kiçik sistemlərdir və bir istifadəçinin fərdi kompüterindən idarəetmə üçün əlverişlidir.

DSS formatı dörd əsas komponentdən ibarətdir:

- Verilənlər anbarı;
- Məlumatların çıxarılması, işlənməsi və yüklənməsi üçün alətlər və üsullar (ETL);
- OLAP verilənlər bazası və OLAP analiz alətləri;

- Məlumat çıxarma vasitələri.

DSS müəssisə tətbiqində, biznes menecerlərinin işləməsini asanlaşdırır və onların səmərəliliyini artırır. Onlar biznes problemlərinin həllini xeyli sürətləndirirlər. DSS şəxsiyyətlərarası ünsiyyətin qurulmasına köməklik edir. Bunların əsasında işçilərə təlimlərin keçirilməsi və kadrların hazırlanması aparılmaqdadır. Belə informasiya sistemləri təşkilatın fəaliyyətinə nəzarəti artırmağa imkan verir. Yaxşı işləyən DSS-nin mövcudluğu rəqəbatlı strukturlarla müqayisədə əhəmiyyətli üstünlüklər təklif edir. DSS tərəfindən verilən tövsiyələr sayəsində yeni və unikal problemlərin həlli üsullarına yeni baxış nöqtələri açılır. Sistemdən istifadə etməklə istənilən departamentin istər baş menecerdə istərsə də rəhbərdə yaranan bir çox suallara cavab tapa bilərlər.

İdarəetmə, məlumatların təhlili və qərarlara dəstək üçün hesabat sisteminin yaradılması prosesi aşağıdakı addımları əhatə edir:

- Təşkilatda və təşkilatın idarə edilməsi proseslərində olan məlumat axınının təhlili;
- Təşkilatın maliyyə-iqtisadi vəziyyətinə təsir edən və biznesin aparılmasının səmərəliliyini göstərən göstəricilərin müəyyən edilməsi (mövcud sistemlərin məlumatları əsasında);
- İdarə heyətinə tələb olunan məlumatı vaxtında, lazımi yerdə və lazımi qaydada almasını təmin etmək üçün prosedurların müəyyən edilməsi;
- Çoxvariantlı analiz üçün proqram vasitələrinin qurulması;
- İşçi heyətini çoxşaxəli təhlilin aparılması üçün proqram vasitələri ilə işləmək bacarığının aşalanması.

Nəticə etibarilə, görülmə işlərin uğuruna səbəb olan, məlumat dəstəyinə, adekvat hərəkətlərə, düzgün icraya əsaslanan yaxşı düşünlülmüş qərarlar alırıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Power, D.J., (2003), A Brief History of Decision Support Systems, DSS Resources.COM, World Wide Web, <http://DSSResources.COM/history/DSShistory.html>, version 2.8 .
2. Power, D.J., (1997), What is a DSS?, The On-Line Executive Journal for Data-Intensive Decision Support 1(3).
3. Система поддержки принятия решений [Elektron resurs]. https://www.oviont.com/soft/tools/sppr/sppr_expan.php

DECISION SUPPORT SYSTEM (DSS) IN INFORMATION TECHNOLOGIES

Hajiyev R.M., Alekberova T.Sh.

Azerbaijan Technological University

r.hajiyev@atu.edu.az, t.alekberova@atu.edu.az

Summary. The article describes decision support systems, possible areas of their application, as well as their brief classification.

Keywords: decision support system, DSS, biznes automation.

Redaksiyaya daxilolma: 03.02.2025

Çapa qəbul olunma: 30.05.2025

